

»NEŽNO, NEŽNO, S PUŠKO V ROKI ...«¹
Obravnavanje vprašanja žensk
v oboroženih silah Jugoslavije
v reviji *Naša obramba*

Ana Čič

---

¹ Naslov prispevka povzemam po poimenovanju serije člankov, ki so izšli v reviji *Naša obramba* in so obravnavali vključevanje žensk v oborožene sile.

Izveček

V prispevku skušam osvetliti temo žensk v oboroženih silah socialistične Jugoslavije, pri čemer sem se osredotočila na odnos revije *Naša obramba* do tega vprašanja, saj je bila ena glavnih predstavnikov obrambno-vzgojnega tiska pri nas. Na začetku je grobo osvetljena zgodovina vključevanja žensk v vojsko, nato pa so opisane različne obrambne dejavnosti, v katerih so ženske v Jugoslaviji lahko sodelovale.

Obravnavam tudi podobe žensk, ki se pojavljajo v reviji. Z njimi sem skušala ugotoviti, katere družbene vloge žensk so veljale kot prednostne. Predstavljeni so glavni arhetipi – podoba partizanke, matere in lik zaposlene ženske, ki se udejstvuje tudi na obrambno-političnem področju. Njihov preplet daje ženskam izjemno odgovorno in pomembno mesto v družbi, ki pa je v realnosti pogosto le navidezno.

Ker menim, da vključevanja žensk v oborožene sile ni mogoče obravnavati ločeno od glavnega dejavnika, torej žensk samih, sem v reviji iskala tudi njihova mnenja o sodelovanju na obrambnem oziroma vojaškem področju.

Ključne besede: ženske, Jugoslavija, Jugoslovanska ljudska armada, vojakinje, oborožene sile

Abstract

In this article, I try to shed light on the topic of women in the armed forces of the former Yugoslavia, focusing on the attitude of the magazine *Naša obramba* on this issue, as it was one of the main representatives of the defense education press. At the beginning, the history of the inclusion of women in the army is briefly illuminated and then the various defense activities in which women were able to participate are described.

I also deal with images of women appearing in the magazine. With them, I tried to find out which social roles of women were considered as priorities. Main archetypes are presented - the image of a partisan, a mother and the character of an employed woman, who is also active in the field of defense and politics. Their interweaving gives women an extremely responsible and important place in society which is in reality often only superficial.

However, since I believe that the inclusion of women in the armed forces cannot be considered separately from the main factor, that is women themselves, I also sought their opinions in the magazine on cooperation in the defense and military fields.

Key words: women, Yugoslavia, Yugoslav People's Army, women soldiers, armed forces

Prisotnost žensk v jugoslovanski vojski

Ženske se kot pripadnice oboroženih sil v zgodovini prvič bolj množično pojavijo v drugi svetovni vojni, ko so se pojavljale tako na pomožnih in logističnih področjih (saniteta, zveze, promet, obveščevalna služba), kot neposredno v bojih.¹ Pred tem so sodelovale le v nekaterih gverilskih enotah ali pa zasledimo določene posameznice, ki predstavljajo izjeme.²

Čas druge svetovne vojne je ženske postavil v položaje in vloge, ki so tradicionalno pripadale moškim, s čimer je prišlo do korenitega preobrata v njihovem družbenem položaju. Aktivno so začele sooblikovati dogajanje in so prevzele odgovornost, ki so jo pred tem nosili moški. Bile so skrbnice družin, nosilke gospodarskih dejavnosti, lotile so se tudi bojevanja.³ Tako naj bi se po ocenah v enote NOV in POJ vključilo okrog 100.000 žensk, od katerih jih je 25.000 padlo v bojih, 40.000 pa jih je bilo ranjenih. Povprečen delež žensk v slovenskih partizanskih enotah je bil ves čas približno štiriodstoten. Zgolj 2.000 žensk med borkami je pridobilo oficirski čin,⁴ pri čemer pa napredovanja večinoma niso bila posledica vojnih ali poveljniških zaslug, ampak političnega dela med vojno.⁵

- 1 Za prelomnico, s katero ženske vstopijo na področje javnega in se prvič v večji meri vključijo v »delo za vojno,« velja prva svetovna vojna. Kljub temu so takrat večinoma ohranjale ženske vloge, bojišče pa je ostajalo domena moških. Tam so bile ženske dobrodošle kot bolničarke, matere in dekleta, ljubice in zabavljajice. Opravljale so torej »podporne naloge,« ki so vojakom dvigale moralno, jih spodbujale in pripravljale na ponovno bojevanje. Po vojni so spet stopile s področja javnega v zasebno, v predvojne patriarhalne okvire. Petra Svoltjšak, »Tudi jaz sem pomagala do velike zmage!,« v *Ženske skozi zgodovino*, zbornik 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ur. Aleksander Žižek (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 154–155
- 2 Taka izjema je npr. Ivana Orleanska.
- 3 Valerija Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945),« v *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002), 107
- 4 »Žene u oružanim snagama,« v *Vojna enciklopedija*, zvezek 10, ur. Nikola Gažević (Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975), 743
- 5 Janez J. Švajncer, »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini,« v *Ženske skozi zgodovino*, zbornik 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev, ur. Aleksander Žižek (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 149

Po koncu vojne je bilo v Jugoslovanski armadi nezanemarljivo število ženskih pripadnic. Na poveljniških dolžnostih so bile predvsem politične komisarke ali namestnice političnih komisarjev, številne so bile v sanitetnih enotah, nekaj jih je bilo tudi v bojnih enotah. Že leta 1945 je jugoslovanska vojska začela s preoblikovanjem po mirnodobnih merilih, kar je pomenilo demobilizacijo žensk. V vojski so ostale večinoma le še zdravnice in medicinske sestre.⁶ Ne glede na to, na kakšen način so bile ženske v primeru vojne vključene v oborožene sile in kakšne naloge so pri tem opravljale, so jih po prenehanju te potrebe (po koncu vojne) praviloma takoj demobilizirali. Temu je sledilo tudi omejevanje njihove vloge v mirnodobnih oboroženih silah.⁷ Podobno se je po »veliki domovinski vojni« zgodilo tudi v Sovjetski zvezi, v kateri so bile ženske, ki so aktivno sodelovale v vojni, demobilizirane, njihova vloga pa se je zreducirala na vlogo matere.⁸

V Jugoslovanski armadi naj bi po demobilizaciji ostalo nekaj več kot 10.200 žensk, pri čemer se je njihov delež konstantno zmanjševal. Leta 1952 naj bi bilo tako v JA še približno 1.400 pripadnic, leta 1978 640 žensk, dve leti kasneje 574, leta 1982 pa le še 537 pripadnic. V osemdesetih letih so v vojsko ponovno začeli vabiti tudi vojakinje, a jih je bilo kljub temu v JLA malo – leta 1985 samo 479, večina v sanitetni službi.⁹

Ženske v JLA so bile tako večinoma zaposlene le v zdravstveni službi ali kot civilne uslužbenke – delale so kot kuharice, v vojaških pralnicah, vojaških

6 Ibid.

7 Igor Kotnik Dvojmoč, »Omejevalni dejavniki pri vključevanju žensk v oborožene sile,« v *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič, (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002), 28

8 Po koncu vojne so bile tako ženske takoj okupirane z obnovitvijo porušene države in osnovanjem družine. Cilj stalinistične države je bil namreč kar najhitrejšo povečanje populacije in dominantna podoba sovjetske ženske je postala podoba matere. Materinstvo je bilo celo nagrajeno z določenimi nagradami. Več o tem v Jekaterina Tszikova, »Where have all the women combatants gone? Realities of Soviet female veterans in the immediate post World War Two period,« (Graduate theses, dissertations and problem reports, West Virginia University, 2011), 66

9 Marijan F. Kranjc, *Ljubezem in seks v partizanih in v JLA*, dostop 27. 2. 2021, <http://freeweb.t-2.net/Vojastvo/zanimivosti.html/>.

trgovinah ...¹⁰ Kljub temu da je bila JLA najbolj jugoslovanska institucija in je imela, predvsem z obveznim naborništvom, sila inkluzivno vlogo, polovica prebivalstva ni imela vstopa vanjo.¹¹ Ženske so se po vojni v vojaški uniformi prvič pojavile šele leta 1971 ob 30. obletnici revolucije. Takrat so jih urili v paradnem koraku za namene nastopa na vojaški paradi v Beogradu.¹² Šlo je za razkazovanje prestiža in moči obrambnih sil, v katerih sodeluje vse delovno ljudstvo, ne pa prikaz dejanskega enakopravnega položaja žensk v JLA oziroma deleža njihove zastopanosti v vojski.

V večini razvitih zahodnih držav so se ženske začele bolj množično vključevati v oborožene sile konec sedemdesetih in na začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja. Razlika med državami je bila v načinu vključevanja (prostovoljno / obvezno služenje) in področjih dela, na katera so bile ženske vključene – običajno jih najdemo v zvezah, upravi, logistiki, oskrbi in saniteti, medtem ko jih v bojne enote niso vključevali.¹³ V Belgiji je bilo leto 1975 prelomno, saj se je v armadi zaposlila prva ženska, od leta 1981 pa so tam za ženske odprte vse dolžnosti. Podobno je bilo v Nemčiji, kjer je število žensk v vojski od leta 1975 naraščalo, in v Kanadi, kjer je bilo ženskam v istem času odprtih 66 % vseh vojaških dolžnosti. Večji premiki so se po svetu začeli dogajati v osemdesetih letih, ko je povsod začelo naraščati število žensk v oboroženih silah, čemur so sledili konkretni premiki v devetdesetih, ko so z zakoni dosegli izboljšanje položaja žensk v vojski in ukinili nekatere do takrat obstoječe omejitve (Francija, Madžarska, Norveška, Poljska). Posebej izstopa primer Izraela, kjer je bil že leta 1959 sprejet zakon o obveznem vojaškem služenju tudi za ženske med 18. in 26. letom starosti.¹⁴ Vključevanje žensk v JLA in predvsem poskus uvedbe prostovoljnega služenja vojaškega roka lahko zato

¹⁰ Švajncer, »Ženska v slovenski vojni,« 149

¹¹ Sandi Abram, »To smo fantje«: Genealogija (re)produciranja dominantne socialistične moškosti skozi dispozitiv JLA na Slovenskem, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, št. 267 (2017): 63

¹² Boris Knific, »Cilj: postati vojakinja!«, *Naša obramba*, št. 8–9 (1983): 8; »Druge oblike odpora. Študijsko gradivo 6-70,« *Naša obramba*, št. 6 (1970): 83

¹³ Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 24

¹⁴ Urša Brodnik, »Ženske v oboroženih silah (primerjalna študija),« v *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002), 92–96

razumemo kot del globalnega trenda vključevanja žensk v oborožene sile, kar pa vsekakor ni edini razlog.

Odpiranje vojske za ženske pa kljub propagandi oblasti ni nujno pomenilo tudi izboljšanja njihovega splošnega položaja, saj naj bi prav znotraj armad imele najmanj možnosti za poklicno kariero. Pripadnice oboroženih sil so delovale kot nekakšna rezerva, ki so jo uporabljali zlasti takrat, kadar je šlo za pomanjkanje moških.¹⁵ Temu v prid govori tudi dejstvo, da se je vprašanje vključevanja žensk v vojsko pojavilo prav v osemdesetih letih, v času pomanjkanja moškega kadra. Ta pojav lahko spremljamo tudi v Jugoslaviji, posebej izrazito v Sloveniji. S povečevanjem deleža člankov v *Naši obrambi*, ki govorijo o vključevanju žensk v vojsko, se povečuje tudi število člankov, ki govorijo o vse manjšem zanimanju moških za vojaške poklice,¹⁶ kar je lahko eden od kazalnikov, ki potrjujejo zgoraj napisano.

Prav v tem času je Jugoslavija naredila tudi največji korak v smeri vključitve žensk v oborožene sile. Zanje je bilo organizirano poskusno prostovoljno služenje vojaškega roka, ki je potekalo med letoma 1983 in 1985. Temu poskusnemu obdobju bi, če bi bili rezultati pozitivni, sledila uvedba obveznega vojaškega služenja za ženske.¹⁷

Vključenost žensk v vojaško službo je bila pogosto sporadična in začasna ter neposredno odvisna od vpliva kulturnih in družbenih dejavnikov (spolni, rasni, politični, izobrazbeni, socialno-ekonomski, religiozni...), ki so določali njihov položaj v družbi, in od povečanja nacionalnih potreb v obdobju kriznih razmer. Politika njihovega vključevanja v oborožene sile torej ni statična.¹⁸ V Jugoslaviji se je spreminjala; od demobilizacije takoj po koncu druge svetovne vojne in postopnega vključevanja žensk v razna usposabljanja za namene splošnega ljudskega odpora do poskusnega prostovoljnega služenja vojaškega roka in nenazadnje želje po uvedbi obveznega služenja vojaščine za ženske.

15 Kotnik Dvojmoč, »Omejevalni dejavniki,« 23

16 Navajam le nekaj člankov: Polde Štukelj, »O vojaških poklicih,« *Naša obramba*, št. 3 (1975): 31; Zoran Klemenčič, »Osipniki iz vojaških šol,« *Naša obramba*, št. 3 (1989): 36–38; Janez Sodrznik, »(Ne)perspektive obrambnih poklicev,« *Naša obramba*, št. 2 (1989): 28

17 Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 97

18 Kotnik Dvojmoč, »Omejevalni dejavniki,« 29

O reviji *Naša obramba*

Vprašanje žensk v oboroženih silah se je v zahodnih državah pojavilo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Danes ne gre več za polemike, ali naj se ženske vključi v vojsko, ampak za vprašanja, kako ženske kar najbolj kvalitetno in učinkovito vključiti v oborožene sile oziroma kako njihove psihofizične lastnosti uporabiti za najbolj optimalno delovanje vojaških enot.¹⁹ Časovno obdobje med omenjenima momentoma bi rada vsaj delno osvetlila, pri čemer sem se omejila na revijo *Naša obramba*, saj je tema vsekakor preobsežna in preveč kompleksna za okvire pričujočega članka. Za namene raziskovanja pričujoče tematike sem pregledala vse številke revije od začetka njenega izhajanja do leta 1990 (običajno je izšlo dvanajst številkk letno). Glavnino predelanih člankov so napisali moški avtorji, avtorice pa so izjemno redke.

Naša obramba je imela naklado 111.000 izvodov, izhajala pa je med letoma 1969 in 1990. V letu slovenskega osamosvajanja se je nato preimenovala v revijo *Obramba*, ki izhaja še danes. Obrambno-vzgojni tisk je bil v nekdanji SFRJ zelo razširjen, izhajala je veliko revij in časopisov s to tematiko, izdajatelji revij so bile politične organizacije – *Našo obrambo* je izdajala Republiška konferenca Zveze rezervnih vojaških starešin Slovenije.²⁰

Revija *Naša obramba* se je ukvarjala z vprašanji zunanjepolitičnega položaja, vojn, novih orožij in vojaškozgodovinskimi temami, obsežneje pa je obravnavala sistem splošne ljudske obrambe (SLO) in družbene samozaščite (DS). V okviru slednjega je poročala o raznih novostih, zakonih, utrinkih z različnih vaj in usposabljanj ter med bralce delila razne nasvete, ki naj bi bili koristni v vsakdanjem življenju (uporaba plinske maske, pravilno opremljanje zaklonišč, ravnanje v primeru naravnih nesreč ...). Za pripadnike civilne

19 Danes je na primer govor o čim večji vključenosti žensk v mediacijske in pogajalske skupine ter mirovne misije. Kljub temu pa se ob vseh novih vprašanjih vedno pojavlja tudi stara dilema o neenakopravnem odnosu žensk v oboroženih silah. (Petra Miklaužič, »Ženske, mir in varnost,« *Revija SV*, št. 12 (2020): 29–31)

20 SI AS 537, Svet za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, šk. 962, »Obrambnovzgojni tisk in druga sredstva javnega obveščanja v obrambnem in samozaščitnem usposabljanju delovnih ljudi in občanov,« Ljubljana, 1. junij 1981

zaščite in rezervne vojaške starešine je v določenih številkah objavljala študijsko gradivo, najdemo pa jo tudi kot pokroviteljico javnih tribun.

Njene prispevke moramo obravnavati s kritično distanco, saj gre za revijo, ki je bila glasnica vladajoče politike. A prav na primeru *Naše obrambe* se jasno vidi stopnjevanje pozornosti, ki sta ga družba in politika začeli namenjati ženskam v vojski. Revija je dober kazalnik spreminjajočih se razmer v Jugoslaviji in Sloveniji tako na področju odnosa družbe do vojske in obrambnih vprašanj ter razumevanja vloge vojske v družbi kot v odnosu do žensk v obrambnih silah. V prvih letnikih revije je tako člankov, ki bi posebej obravnavali ženske v vojski, malo. Bolj kot ne gre za prispevke, ki odražajo veliko presenečenje nad dekleti in ženskami, ki kakor koli sodelujejo pri »vojaških« opravilih. Tako na primer v letu 1971 zasledimo članek »O dekletih, ki znajo streljati?« iz katerega je veliko bolj kot udejstvovanje žensk na strelišču opazno presenečenje avtorja članka, da je kaj takega mogoče. Kljub temu ne gre za negativno naravnano pisanje – avtor zmožnosti deklet vsekakor pozdravlja in o njihovem pogumu piše kar najbolj ponosno.²¹

Z leti je poročanja o udejstvovanju deklet in žensk pri obrambnih pripravah vse več. Kljub temu da se članki običajno nanašajo na skupne obrambne priprave, vaje ali usposabljanja raznih mladinskih organizacij in kolektivov, so v njih marsikdaj izpostavljene ženske kot sodelujoče in enakopravno vključene udeleženske. Več konkretnih člankov se pojavi v osemdesetih letih in v času omenjenega prostovoljnega vojaškega služenja za ženske (1983–1985).²² Posebne obravnave so bile ženske deležne vsako leto v marčevski številki.²³ Takrat so bile na naslovnica običajno njihove fotografije, posvečeni so jim bili tudi daljši članki. Ti so obravnavali dekleta in žene, ki kakor koli sodelujejo v obrambi in zaščiti domovine – kot prostovoljke TO, gasilke, samoupravljavke v raznih odborih SLO in DS, miličnice ... Posebej so bili

21 Rado Krsnik, »O dekletih, ki znajo streljati,« *Naša obramba*, št. 10 (1971): 59–60

22 Le nekaj primerov: Nande Žužek, »Emancipacija pod orožjem,« *Naša obramba*, št. 1 (1985): 61; Milenko Škrinjar, »V armadi-da, v boju-ne,« *Naša obramba*, št. 3 (1988): 5; Milenko Škrinjar, »Za dekleta še veliko ovir,« *Naša obramba*, št. 5 (1988): 25

23 Le nekaj primerov: Ivo Tominc, »Ženska na pravem mestu,« *Naša obramba*, št. 3 (1973): 16–18; Brane Jakovljevič, »Beli oficirji,« *Naša obramba*, št. 3 (1974): 3–4; Miroslav Ulčar, »Ženski mesto, ki ji gre,« *Naša obramba*, št. 3 (1982): 7–9

v reviji na ženske vezani »spominski« članki o NOB, v katerih so bile predstavljene partizanke, narodne herojke.²⁴

Kljub vsemu v reviji člankov o ženskah ni veliko. Vprašanje o njihovem vključevanju v vojsko je bilo v sedemdesetih letih še v povojih, osemdeseta pa so v ospredje postavila tudi druga problematična področja. Kot že omenjeno, gredo z roko v roki članki o vključevanju žensk v oborožene sile in tisti, ki obravnavajo vse večje pomanjkanje vojaškega kadra, predvsem pa vse globlje nezanimanje Slovencev za vojaške poklice in kakršno koli sodelovanje v JLA.²⁵ V reviji je vse bolj proti koncu obravnavanega obdobja jasno vidna konstantna težnja, kako v SLO in DS ter nenazadnje v oborožene sile privabiti več žensk. Takrat se začnejo pojavljati tudi bolj kritični in odkriti članki o usmeritvi politike na vojaškem področju in o samem sistemu obrambe in zaščite.²⁶

Oblike obrambnega udejstvovanja žensk v Jugoslaviji

Nov zakon o narodni obrambi iz leta 1969 je »predvidel zelo široko izobraževanje celotnega prebivalstva o obrambni konceptiji in civilni zaščiti«²⁷ jugoslovanska ustava iz leta 1974 pa je sprejela nov koncept obrambne vzgoje in razširila polje obrambnega udejstvovanja na vse državljane, tudi

24 Le nekaj primerov: Mile Pavlin, »Neznani junaki naše revolucije. Dobra borka, dostojna, marljiva ...«, *Naša obramba*, št. 3 (1976): 43; Mile Pavlin, »Ko sem se pripravljala na zadnji boj, pa tudi potem ...«, *Naša obramba*, št. 3 (1977): 42; Mile Pavlin, »Ko je za menoj ostala bodeča žica«, *Naša obramba*, št. 11 (1977): 33

25 Predvsem v SR Sloveniji se je sploh v drugi polovici osemdesetih let krepila kritika služevanja vojaškega roka pa tudi same JLA zaradi več dejavnikov, navajam le nekatere: služevanje je potekalo v drugih republikah, vojaški poklic je pogosto terjal menjavanje mesta (in republike), v katerem se je delo opravljalo (»prekomanda«), jezik poveljevanje v vojski je bil srbohrvaški ...

26 Le nekaj primerov: »O slovenski vojaški polpismenosti«, *Naša obramba*, št. 1 (1988): 30–32; Vojko Kuzma, »Zgovorne ugotovitve«, *Naša obramba*, št. 3 (1988): 12–13; Ljubica Jelušič, »Kaj bo prevladalo: stroka ali politika?«, *Naša obramba*, št. 5 (1990): 2

27 Alojz Kamnik, »Pouk obrambne vzgoje v občini Slovenj Gradec«, *Naša obramba*, št. 3 (1970): 27

ženske. S tem je bil vpeljan samoupravni sistem, ki je vseboval tudi pravico vsakega državljana do obrambe lastne dežele. SLO je postala neločljivi del samoupravljalvske družbe.²⁸ Starostna meja ideološke indoktrinacije, vse navzoča paranoičnost o zunanjem sovražniku in vzpostavljanje heteronormativnega dispozitiva so se tako razpotegnili čez celotno družbo.²⁹

Po konceptu SLO in DS je jugoslovanska oblast posebno pozornost namenjala vzgoji mladine.³⁰ Sprva so učence in učenke vključili v predmet obramba in zaščita v osnovnih in srednjih šolah ter nato v predmet splošna ljudska obramba in narodna zaščita na višjih šolah in fakultetah. Za izvenšolsko mladino oziroma mlade, ki niso obiskovali srednjih šol, so bila organizirana večdnevna taborjenja.³¹ Obrambni in vojaški element so imele tudi različne druge organizacije in društva, v katera je oblast skušala vključiti čim več mladih, hkrati pa je od teh društev pričakovala, da bodo aktivno sodelovala pri obrambni vzgoji.³²

Po ustanovitvi teritorialne obrambe leta 1968 so se mladi lahko prostovoljno usposabljali v njenih enotah. Leta 1980 so z zakonom o vojaški obveznosti v vojsko prvič vključili tudi ženske, ki so vanjo lahko vstopile na prostovoljni ravni in postale vojaške obveznice.³³ Opozoriti velja tudi na prostovoljno vojaško usposabljanje študentk, ki je bilo pripravljeno s posebnim razpisom slovenskega Republiškega sekretariata za ljudsko obrambo in prvič izvedeno leta 1981 v Pekrah. Posebej moram omeniti še obvezno stažiranje študentk SLO oziroma obramboslovja Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.³⁴ Poskusno prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske v letih 1983 in 1985 obravnavam ločeno v nadaljevanju.

28 Mitja Ribičič, »Načela o splošni ljudski obrambi in naša samoupravljalvska družba,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1969): 8–9

29 Abram, »To smo fantje,« 65

30 »Podružabljanje obrambnih priprav in splošnega ljudskega odpora – osnova naše varnosti,« *Naša obramba*, št. 6 (1970): 82

31 »Obrambna vzgoja mladine,« *Naša obramba*, št. 1 (1970): 18

32 »Podružabljanje,« 82

33 Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 9

34 Maja Garb, »Ženske na služenju vojaškega roka v JLA,« v *Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič (Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za

Argumente za vključevanje žensk v obrambne priprave je politika črpala iz časa NOB.³⁵ »Naše žrtve bi bile mnogo manjše, sovražnikove pa mnogo večje, če bi bile ženske v miru pripravljene in usposobljene za pripravo in uresničevanje vseh oblik odpora.«³⁶ Med razlogi za pripravljanje žensk na vojno je tudi njihova čustvenost, ranljivost in dovzetnost za izgubo.³⁷

V prispevkih *Naše obrambe* je opazna neprestana težnja po širšem in učinkovitejšem vključevanju žensk v obrambno usposabljanje za primer morebitne vojne, katere navzočnost je bila vedno prisotna. Vloga žensk v tej vojni bi bila obrambna in ne napadalna. Ženske bi se »morale same braniti pred najrazličnejšimi vrstami sovražnikovega nasilja in skrbeti za otroke.«³⁸ Poleg obrambe družine bi bila naloga žensk tudi ohranitev gospodarske dejavnosti in obramba skupne lastnine, s političnimi oblikami odpora pa bi se borile proti vzpostavitvi sovražnikove civilne oblasti.³⁹ Sodelovati bi morale v oboroženih, psiholoških, ideološko-političnih, gospodarskih, informativno-propagandnih, moralno-etičnih in drugih oblikah odpora.⁴⁰ Po vsem navedenem se zastavlja vprašanje, kaj bi v primeru vojne počeli moški.

Prostovoljno služenje za ženske

V letu 1983 se je začelo poskusno prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske. Vanj so se lahko vključile dekleta in žene, stare med 19 in 27 let. Prijaviti se niso mogle nosečnice in ženske z otroki, starimi manj kot sedem let. Za razliko od fantov, ki so služili eno leto, je služenje za dekleta trajalo tri

obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002), 128

35 Paralele lahko vlečemo tudi v čas prve svetovne vojne. Splošno dokazano je namreč dejstvo, da prva svetovna vojna ne bi mogla vzdržati toliko časa brez podpore zaledja in brez neposrednega ali posrednega sodelovanja žensk. Moderna vojna je potekala na dveh frontah – na bojišču, ki je bilo skoraj izključno moška domena in v zaledju, na t. i. »home front,« ki je bila podprta z žensko dejavnostjo. (Svoljšak, »Tudi jaz sem pomagala,« 155)

36 »Obramba dežele in naše ženske,« *Naša obramba*, št. 3 (1971): 3

37 Ibid., 4

38 Ibid.,

39 Ibid.,4

40 Ibid.,

(za vojakinje) ali šest mesecev (za rezervne oficirke). Pred začetkom šolanja je ženske pregledala zdravniška komisija, na prijavnici so si lahko same izbrale, v katerem rodu vojske bi rade služile.⁴¹ Služenje vojaščin za dekleta se je tako razlikovalo od služenja za fante – vojaški rok za dekleta je bil krajši (služile naj bi v prvem trimesečju vsakega leta), drugačen je bil tudi jedilnik. Poleg tega so imela dekleta določene privilegije; dovoljeno je bilo ličenje, ni bilo strogih pravil za pričesko, zanja so bila zgrajena udobnejša bivališča.⁴²

Po končanem uspešnem služenju so ženske dobile čine razvodnice, desetarke ali nižje vodnice, tiste na pouku za rezervne oficirke pa čin podporočnice. Razporejene naj bi bile v enote JLA in TO za dolžnosti, za katere bi se usposobile.⁴³ Ker pa je bil za ženske vstop v vojaške akademije še vedno zaprt, niso mogle napredovati oziroma dosegati višjih vojaških činov. Po končanem služenju so dekleta tako postala del rezervne sestave, nekatera so se občasno udeleževala vojaških vaj, večina pa jih vojaške kariere ni nadaljevala.

Ženske so vojaški rok služile v vojašnicah po vsej Jugoslaviji. V Ljubljani so služile v dveh učnih centrih – v vojašnici Ljuba Šercerja so se urile vezistke, v vojašnici maršala Tita pa tiste, ki so se prijavile v intendantsko službo.⁴⁴

V *Naši obrambi* so ženske, ki so se udeležile prostovoljnega služenja vojaškega roka, opisane zelo pozitivno in postavljene za zgled. Dekleta naj bi se hitro živela v vojaško okolje, bila so zagnana in disciplinirana ter so delo opravljala bolj resno kot fantje. Spretna so bila tudi pri rokovanju z orožjem.⁴⁵ Dekleta so hotela opravljati enake naloge kot fantje in so se pritoževala, če so jih nadrejeni obravnavali kot nežnejši spol. Poleg tega naj bi v vojski želela ostati dlje. Kot težavo so navajala le slabšo kondicijsko pripravo, ki pa naj bi po začetnih naporih izginila.⁴⁶

41 Knific, »Cilj: postati vojakinja,« 8–10

42 Garb, »Ženske na služenju,« 128

43 Knific, »Cilj: postati vojakinja,« 8–10

44 Ibid.,

45 Jurij Popov, »Vojaške naloge zanje niso pretežke,« *Naša obramba*, št. 3 (1984): 14

46 Ibid.,

Tako pozitivnega vtisa pa ne dobimo ob pregledu statističnih podatkov in analize prostovoljnega služenja. S prvim letom se je za vojaščino odločilo največ žensk (5.290), v preostanku poskusnega obdobja se je številka občutno zmanjšala. Skupno se je za služenje odločilo le 0,44 % žensk iz celotne Jugoslavije. Uspešno je vojaščino opravila manj kot polovica deklet (le 49 % vseh prijavljenih), ostale so z vojaškim urjenjem končale predčasno.⁴⁷ »Prostovoljno vojaško usposabljanje žensk se je pokazalo kot primeren način organiziranja usposabljanja žensk, žal pa je zaradi premajhnega zanimanja neprimerno, da bi z njim nadaljevali.«⁴⁸

Zaradi nedostopnosti dokumentov o rezultatih poskusnega prostovoljnega služenja za dekleta lahko o njih le sklepamo. Eden od glavnih vzrokov za neuspeh prostovoljnega služenja za dekleta je bil vsekakor nezanimanje samih žensk za služenje, kar je razvidno iz navedenih statističnih podatkov. Drugi razlog je najverjetneje finančni – dekleta so sicer stanovala znotraj že obstoječih vojašnic, a v posebnih, ločenih objektih, z ločenimi kopalnicami, kuhinjami, pralnicami itd.; zanja je bilo treba pripraviti nove ženske uniforme; imela so svoje nadrejene, ki so morali biti za poveljevanje ženskam posebej usposobljeni ... Navedeno bi vsekakor predstavljalo veliko finančno breme za JLA. Vsekakor je bila uvedba prostovoljnega služenja za dekleta od vsega začetka načrtovana le za obdobje dveh let, kot poskusna doba. Daljše časovno obdobje za služenje ni bilo predvideno.⁴⁹

Sama menim tudi, da je bilo pri vprašanju vključevanja žensk v vojsko podobno kot pri vključevanju žensk v politiko, za kar Mateja Jeraj pravi:

»Res je sicer, da si je vsaj del slovenske javnosti že več desetletij prizadeval za enakopraven položaj ženske ... toda to nikakor ni bilo večinsko mnenje in predsodki glede sposobnosti žensk za politično delo so bili nedvomno zelo razširjeni in globoko zakoreninjeni. Črka zakona, ki je določala žensko enakopravnost, je bila mnogim sicer dopadljiva na papirju, v resničnem življenju pa so jo zaobšli, če je bilo le mogoče.«⁵⁰

47 Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 74–77

48 Škrinjar, »Za dekleta še veliko ovir,« 25

49 Pogovor avtorice z brigadirjem Martinom Jugovcem, 1. 2. 2022 (osebni arhiv)

50 Mateja Jeraj, »Ženske v slovenski politiki v dobi socializma,« v *Ženske na robovih politike*, ur. Milica Antić Gaber (Ljubljana: Sophia, 2011), 73

Po končanem poskusnem obdobju (če bi bilo uspešno) je oblast želela uvesti obvezno služenje vojaškega roka za ženske, kar je posebej v Sloveniji naletelo na buren odziv. Veliko nasprotovanja je poželo dejstvo, da je bilo poročilo o poskusnem prostovoljnem služenju žensk tajno, »kar ne prispeva k demokratičnosti dialoga.«⁵¹ Začetek poskusnega prostovoljnega služenja za ženske je namreč spremljal velik medijski pomp, po koncu tega obdobja pa oblast o rezultatih poskusa ni želela javno razpravljati. Objavljenih ni bilo nobenih javnih ocen, poročil o tem, kaj se je dogajalo, in kakšni so rezultati. Za primer imamo lahko Slovenko Mileno Cestnik iz Ptuja, ki je bila ena od štirih deklet, ki so leta 1984 končale šolo rezervnih oficirjev letalstva. Postala je letalski rezervni oficir, čez leta pa je armada samo suho ugotovila, da je letenje opustila.⁵² Nasprotniki so navedli tudi druge argumente proti uvedbi, na primer, da je obstajalo že veliko alternativnih načinov usposabljanja mladine in da bi uvedba obveznega služenja za ženske zahtevala povečanje obrambnega proračuna države ravno v času velike gospodarske krize.⁵³ Nasproti predlogu o obveznem služenju je bila podana pobuda, naj bo ženskam raje omogočen vpis v vojaške šole in nadaljnje prostovoljno vojaško usposabljanje za tiste, ki si tega želijo.⁵⁴

Podobe žensk, ki se pojavljajo v časopisu

Med preučevanjem vprašanja žensk v vojski v reviji sem želela spremljati tudi podobe ženske, ki se pojavljajo v njej. Z njimi lahko odkrijemo ideal ženske, h kateremu je stremela revija oziroma vodilna politika in ki ga je prek podob želela približati bralcem ter jim ga postaviti za zgled. Preveriti sem želela, v kolikšni meri se ženske pojavljajo v podobi bojevnic (bork) in kateri drugi arhetipi so še prisotni v tisku.

51 Milenko Škrinjar, »O predlaganih rešitvah,« *Naša obramba*, št. 6–7 (1988): 13

52 Švajncer, »Ženska v slovenski vojni,« 149

53 Garb, »Ženske na služenju,« 134

54 Škrinjar, »O predlaganih rešitvah,« 13

Pri preučevanju podob sem spremljala predvsem fotografije žensk in opise, ki jih podajajo članki. Portreti žensk so v reviji večinoma uporabljeni pri opisih partizank in narodnih herojk⁵⁵ ter pri intervjujih s pomembnejšimi posameznicami.⁵⁶ Fotografije s podobami žensk in deklet se pojavljajo tudi pri splošnih člankih, ki govorijo o usposabljanjih vse mladine⁵⁷ in niso izrecno posvečeni ženskam.

V drugi polovici 20. stoletja je bil na zahodu v veljavi še vedno lik ženske kot matere in gospodinje, v socialističnih državah pa je gibanje za žensko enakopravnost prevzela država in v zameno od žensk zahtevala dejavno udeležbo v gospodarskem in političnem življenju. S podeljenimi pravicami je država želela oblikovati idealno državljanko socialistične države.⁵⁸ Ta v sebi združuje več arhetipov – je mati in skrbnica družine; zaposlena, delavka in samoupravljavka; aktivna udeleženka v družbenopolitičnih organizacijah; v sebi nosi tudi tradicijo borke, ki bi se ob morebitni vojni izkazala v boju proti sovražniku. Naštete podobe ženske se skozi celotno obdobje izhajanja *Naše obrambe* pojavljajo tudi v njej, zato jih v nadaljevanju posebej obravnavam.

Podoba ženske partizanke, borke

V narodnoosvobodilnem gibanju je padlo 31 % udeleženk, v enotah NOVJ pa 25 % žensk. Partizansko spomenico je dobilo 3.344 žensk, 91 pa jih je bilo

55 Le primer: Mile Pavlin, »Partizanski spomini in izkušnje. Trenutek naj ...«, *Naša obramba*, št. 4 (1980): 12

56 Le nekaj primerov: Miroslav Ulčar, »Znanje, vodilo h kakovosti«, *Naša obramba*, št. 3 (1984): 10–12; Miroslav Ulčar, »Pogovor z rezervno majoriko Slavico Zemljič-Sonjo«, *Naša obramba*, št. 3 (1983) 10–12; »Sanje in želje dekleta z Lavrice«, *Naša obramba*, št. 2 (1975): 14

57 Le nekaj primerov: »Ogledalo po domovini«, *Naša obramba*, št. 10 (1981): 28; »Ogledalo po domovini«, *Naša obramba*, št. 8–9 (1981): 33; »Ogledalo po domovini«, *Naša obramba*, št. 8–9 (1978): 25

58 Mateja Jeraj, »Ženska naj bo mati in delavka«, v *Ženske skozi zgodovino, zbornik 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek (Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004), 368

odlikovanih z redom narodnega heroja.⁵⁹ Dokaj velika zastopanost žensk v NOB se je že po letu 1944 začela zmanjševati. Posnemanje sovjetskega vojaškega sistema in onemogočanje vstopa v katero koli vojaško šolo je izključilo večino bork. Tudi kasneje, konec šestdesetih let, ko je bila ženskam v Sovjetski zvezi dana možnost vstopa v oborožene sile, jim je vstop v vojaške šole ostal zaprt. Podobno kot v Jugoslaviji je bil v teoriji ženskam dostopen vsak čin, v praksi pa je bilo njihovo napredovanje precej omejeno.⁶⁰

Ideološki govor v socialistični Jugoslaviji je pogosto navajal velike zasluge množice žensk za napredno narodnoosvobodilno gibanje in revolucijo. Ženske so v vojski opravljale večinoma ženska opravila. Pod orožjem se jih je borilo 35 %, 22 % je bilo dejavnih v saniteti, 13 % je bilo poveljnic ali vodij raznih dejavnosti (pri čemer je šlo za poveljniška mesta nižjega ranga), ostale so bile kuharice, sekretarke, politične delegatke, intendantke, šivilje, šifrerke, kurirke, perice in obveščevalke. V tem smislu so imele bolj status civilnega osebja v vojski in ne bojevnika.⁶¹ V *Naši obrambi* so večinoma predstavljene le borke, ki so se dejansko borile, in tiste, ki so bile odlikovane s statusom narodnega heroja. To je po eni strani nenavadno, saj se hkrati v reviji konstantno poudarja prav vloga ženske kot branilke, ki lahko na drugačen, nevojaški način pripomore v oboroženem boju. Pričakovati bi torej bilo tudi zgodbe deklet in žena, ki so v vojni sodelovale na drugačen način, a so taki primeri izjema.⁶²

Kljub poznejšemu povečevanju nekaterih partizanskih odnosov in idealiziranju ženskega življenja v partizanih, je bila realnost mnogokrat drugačna. Ženske so se soočale z različnimi težavami, posebej na začetku so jih soborci gledali kot nekaj motečega, nezaželenega, nanje so se odzivali s posmehom. Ob prihodu v partizane so bile mnoge ženske razočarane tudi zaradi

59 »Ženske pod orožjem: da ali ne?«, *Naša obramba*, št. 2 (1988): 5. Vojna enciklopedija pri tem podatku navaja 90 prejemnic odlikovanja narodni heroj, ostale številke pa so skladne. (»Žene u oružanim snagama,« 743)

60 Ibid.,

61 Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski,« 112

62 V enem takih prispevkov je novinarka intervjuvala ženo in mati, ki je med vojno izgubila celotno družino, sama pa v njej ni sodelovala. (»Legenda, ki živi v mladosti,« *Naša obramba*, št. 11(1977): 6)

delitve del in vlog. Pričakovale so, da bodo dobile orožje in se udeleževale oboroženih akcij, a temu ni bilo tako.⁶³ KP je sicer zagovarjala enakopravnost med spoloma, miselnost v praksi pa je bila povsem tradicionalna. Povojni spomini žensk pričajo, da je enakopravnost zahtevala partija s posebno direktivo in ni bila nekaj samoumevnega in razširjenega.⁶⁴

Ženske v partizanih niso bile enakopravne z moškimi – malokrat so bile na vodilnih mestih, niso jim bile zaupane naloge z večjo odgovornostjo. Sodelovale so v vojni moških in oni so odločali, kje, kdaj in kako se bodo ženske bojevale.⁶⁵ A kljub temu so se po vojni prav ženske v oboroženem odporu vtisnile v spomin kot simbolna podoba njihovega spremenjenega družbenega položaja.⁶⁶

Idealizirana podoba pogumne in neustrašne partizanke je tako še nadalje obstajala v družbenem in medijskem diskurzu. Obrambni tisk je produciral idealizirane zgodbe partizank, ki so ob boku z moškimi soborci premagovale sovražnika. Borke so bile »s svojo zavestjo in prenašanjem vseh mogočih težav tudi takrat, ko so zatajili celo mnogi njihovi moški tovariši, za zgled vsem drugim.«⁶⁷ Opisane so kot sposobne, pogumne, vsestransko dejavne in tudi zelo priljubljene.⁶⁸ Ženske naj bi s svojo prisotnostjo v boju dvigale tudi moralo med soborci.⁶⁹ V tem smislu jih prispevki rišejo kot izjemno samozavestne odločevalke svoje usode, ki dogajanje držijo trdno v svojih rokah in ga kontrolirajo.

Skladno s temi opisi so predstavljene tudi borke na fotografijah. Partizanke so velikokrat prikazane v skupinah, nasmejane in vedrih pogledov.⁷⁰ Razočaranje in trpljenje nista opazna. Drža žensk na fotografijah posameznic je običajno resna, stroga. Ženske na njih navadno niso nasmejane, a strahu tudi ni

63 Bernik, »Ženske v slovenski partizanski vojski,« 107–113

64 Ibid., 117

65 Ibid., 125

66 Ibid., 107

67 »Borke Gradnikove brigade,« *Naša obramba*, št. 12 (1982): 38–40

68 Ibid.,

69 »Milka in njen puškomitraljez,« *Naša obramba*, št. 4 (1977): 22

70 Le primer: »Ženske v oboroženih silah sveta,« *Naša obramba*, št. 1 (1978): 18

zaznati.⁷¹ Nekatere od njih nosijo uniformo, velikokrat gre tudi za fotografije, ki niso bile posnete v partizanih ampak kot osebni portreti narejeni pred vojno ali po njej.⁷²

Kljub povečevanju partizank, ki so aktivno sodelovale v oboroženem boju, se je predvidevalo, da se v morebitni novi vojni ženske ne bodo borile pod orožjem. Prav na konceptu SLO in DS naj bi jih usposobili za delo v vojnih razmerah, a vsekakor v zaledju.⁷³

Podoba matere in zaposlene ženske, ki se aktivno udeje v obrambnem področju

Materinstvu je Komunistična partija namenila precejšnjo pozornost. Jugoslovanke naj bi se sicer zgledovale po sovjetskih ženskah, a ne po feminističnih revolucionarkah,⁷⁴ kot je bila na primer Aleksandra Kollontaj, temveč po idealu iz tridesetih in štiridesetih let, ko se je povečalo zaposlovanje žensk in hkrati povečevanje materinstva.⁷⁵

V prvih povojnih letih je ohranitev socialističnega družbenega reda slonela na ženskah materah. Odgovorne naj bi bile za materinstvo, socialno čuteče, lojalne do socialistične oblasti in izobražene. Vzgajale naj bi v ljubezni do domovine in njenih voditeljev, po otrokovem vstopu v šolo pa naj bi mu pomagale pri učenju in oblikovanju njegovega svetovnega nazora.⁷⁶

71 »Milka in njen puškomitraljez,« 22

72 Le primer: Mile Pavlin, »Ko sem se pripravljala na zadnji boj, pa tudi potem ...,« *Naša obramba*, št. 3 (1977): 42

73 Miroslav Ulčar, »Ženska samoupravljavka-ženska branilka,« *Naša obramba*, št. 3 (1987): 7

74 Vsem komunističnim strankam, ki so se zgledovale po sovjetskem tipu partije, je bil skupen antifeminizem oziroma nasprotovanje vsem oblikam samostojnega ženskega združevanja. Po načelih leninistične teorije naj bi namreč ženske dosegle popolno enakopravnost le z bojem za odpravo slehernega izkoriščanja in zatiranja. Vprašanje žensk v socializmu je bilo tako ves čas del širšega družbenega vprašanja in ne samostojno politično vprašanje. (Jeraj, »Ženske v slovenski politiki,« 74)

75 Jeraj, »Ženska naj bo mati,« 369

76 *Ibid.*, 368

Vloge družbenih spolov so bile natančno določene. Ker je bil moški pojmovan kot branilec domovine, ki je na ramenih nosil primat varnosti in avtoritete, je bila ženska biološka rodnica patrie, s pasivno in podrejeno vlogo zveste pribočnice moškega.⁷⁷ Kljub temu da je v jugoslovanskem socializmu postala emancipacija žensk pomembno politično vprašanje, je ostala v družbi prisotna reprodukcija razmerij moči med spoloma,⁷⁸ pri čemer je bila ženska gospodinja, vzgojiteljica, žena in na dom vezana mati.⁷⁹

Družba je prednost pred političnim in obrambnim udejstvovanjem vsekakor dajala materinstvu. Pri vzrokih za nesodelovanje v obrambnih pripravah so tudi ženske večkrat navajale materinstvo in skrb za družino, česar jim revija ne očita. Še več, nekateri prispevki problematizirajo odsotnost organizirane pomoči na domu in večernih vrtcev za ženske, ki bi se na tak način razbremenile.⁸⁰

Ženska v socializmu naj bi bila poleg matere in gospodinje tudi zaposlena in politično dejavna. (Nikakor pa zaradi svojega poklicnega in političnega dela ni smela zanemarjati materinskega poslanstva!) A težke povojne gospodarske razmere, globoko zakoreninjen tradicionalni pogled na vlogo ženske kot matere in gospodinje ter nenaklonjenost partijskega vodstva do feminizma⁸¹ so povzročili, da so bile ženske premalo zastopane v oblastnih in političnih

77 Abram, »To smo fantje,« 68

78 Institucionalizacija oblasti moških nad ženskami sovпада s konceptom zunanje hegemonije moškosti. Primer reprodukcije tega v vojski je bilo prav prostovoljno služenje vojaškega roka za ženske. Za vojakinje so takrat veljala drugačna pravila kot za moške (dolžina las, nevpadljivo ličenje, posebna udobnejša bivališča ...). Konstrukt ljudske vojske je odseval glavni spolno zaznamovan karakter družbenih razmerij v vojski celo v primerih, kjer naj bi obstajal enak dostop za vse. (Abram, »To smo fantje,« 63)

79 Ibid., 69

80 Miroslav Ulčar, »Nežno, nežno ... S puško v roki,« *Naša obramba*, št. 3 (1971): 9

81 KP kljub uvedbi splošne volilne pravice in odpravi pravne neenakosti med spoloma ni podpirala feminizma. Tako je bila (v jugoslovanskem tisku visoko cenjena in postavljena za zgled) Antifašistična fronta žensk, ki je proti koncu vojne štela približno stokrat več članic kot KP, leta 1953 razpuščena. Strah pred feminizmom je ostajal in se obnavljal kot strah monolitnega političnega sistema pred drugačnostjo žensk, ki bi jih po izstopu iz staje seveda težje obvladovali. Oblast je bila tako ženskemu političnemu delu naklonjena, dokler je to ostajalo pod njenim pokroviteljstvom. Marsikje so se pojavljali strahovi pred žensko prevratniško močjo in pred kvarnimi posledicami ženskega delovanja v politiki. (Marta Verginella in Irena Selišnik, Vidnost in nevidnost žensk. Zgodovina žensk in

organih, v poklicnem življenju pa so se težje uveljavljale kot moški,⁸² sploh v vodstvenih strukturah, »kjer ženska še vedno nima možnosti, da bi se lahko enakovredno udeleževala na vseh področjih.«⁸³

Podoba »idealne« ženske ni bila toliko podoba enakopravne bojevnice, ampak podoba matere, ki se aktivno vključuje v družbene in politične organizacije, hkrati pa je dovolj usposobljena, da v primeru vojne pomaga pri splošnem ljudskem odporu oziroma pri nadaljnjem delovanju države v morebitnih vojnih razmerah, ko bi se moški bojevali, ženske pa bi nase prevzele gospodarstvo.⁸⁴

Želela sem ugotoviti, kateri vlogi je dano najpomembnejše mesto, a se vse navedene podobe⁸⁵ in vloge žensk v *Naši obrambi* stalno prekrivajo in prepletajo. V reviji ima prednost vsekakor materinstvo, a je ideal socialistične ženske zaposlena mati, ki je kar najbolj vpeta v sfere javnega in političnega življenja. Gre za zelo pomembno in odgovorno mesto, ki je bilo namenjeno ženski in so ga z željo po enakopravnosti te tudi rade prevzemale.⁸⁶ Kljub temu pa je bilo to mesto le navidezno, predvsem na poklicnem in obrambnem področju, saj je bila ženska kljub enakopravnemu položaju v praksi podrejena. Lep primer razlike med teorijo in prakso ter dvoličnega pojmovanja žensk v vojski (ki ga lahko razširimo tudi na druga področja) je prispevek revije o armadi ZDA, v katerem je vključitev žensk v vojsko predstavljena kot znak šibkosti armade in zmanjševanja njene moči.⁸⁷

študije spolov v Sloveniji, 2018) Protislovna drža do tega vprašanja pa ni bila prisotna le pri moških, ampak tudi ženskah samih.

82 Jeraj, »Ženska naj bo mati,« 372

83 Darko Naraglav, »Ponosne smo, da nosimo uniformo,« *Naša obramba*, št. 3 (1983): 23

84 Ibid., 22

85 Poleg opisanih podob se v reviji pojavljajo tudi fotografije pripadnic oboroženih sil prijateljskih in neuvrščenih držav. Fotografije in opisi teh so načeloma nevtralni. Upodobitev žensk vojakinj je le del širše predstavitve armad in nima posebne konotacije. (Le nekaj primerov: »Izraelske vojakinje,« *Naša obramba*, št. 4 (1980): 68; »Med svobodo in zatiranjem,« *Naša obramba*, št. 2 (1982): 3; Teodor Geršak, »Struktura miličnih oboroženih sil,« *Naša obramba*, št. 5 (1990): 53).

86 Naraglav, »Ponosne smo,« 22

87 V ZDA gre sicer za vključevanje žensk v profesionalno vojsko, a kljub temu menim, da gre za zaničevalni odnos do vključevanja žensk v oborožene sile, tip vojske pa je pri tem

Mnenja žensk

V reviji *Naša obramba* so prispevki in poročila o vseh vrstah obrambnega in vojaškega usposabljanja zelo pozitivno obarvani. V večini primerov so podana tudi mnenja udeležencev teh programov in vsa izmed njih so dobra. Kot težavo udeleženci obrambnih vaj in usposabljanj izpostavljajo le premalo praktičnih vaj in preveč teorije oziroma predavanj,⁸⁸ dekleta pa navajajo še začetni strah, večinoma pred streljanjem.⁸⁹ A pri vseh po vrsti ta strah hitro izgine in dekleta so spet prepolna hvale.⁹⁰ Pri večini prispevkov so poudarjene tudi tesne prijateljske zveze, ki naj bi jih udeleženci usposabljanj stkali med sabo.⁹¹ Dejansko lahko sklepamo, da je eden od razlogov za udeleževanje mladih na taborjenjih in pripravah prav družabno življenje in spoznavanje novih prijateljev.

V člankih, ki obravnavajo prostovoljke v TO, prevlada ponos teh za udejevanje v obrambnem sistemu. »Zelo sem ponosna, da sem tudi jaz ena izmed tistih, ki smo oblekle vojaško uniformo in s slovesno prisego stopile med pripadnike oboroženih sil naše samoupravne družbe. Ponosna sem, da lahko kot ženska vojakinja prispevam svoj delež k obrambi naše dežele.«⁹² Nekatere ženske, ki so se odločile za vstop v TO, so bile matere in žene. Ta način »žrtvovanja« za domovino so same razglašale kot posebno vrednoto, zavestno odločitev, ki jo je treba spoštovati. Večina med njimi se je že v mladosti udeleževala mladinskih taborov in pohodov, njihova pričakovanja so bila velika – z vstopom v oborožene sile so bile prepričane, da bodo »lahko s polno

drugotnega pomena. »Ameriška armada ni več tako dobra, kot je bila, vendar prav dobra ni bila nikoli,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1981): 75

88 Le nekaj primerov: Janez Platiše »Več urjenja, manj teorije!«, *Naša obramba*, št. 11 (1981): 19; Boris Knific, »Od vojakinj do komandirk,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1981): 21; Bojan Kuntarič, »Vsi prav zadovoljni,« *Naša obramba*, št. 11–12 (1988): 14

89 Knific, »Od vojakinj do komandirk,« 21

90 Platiše »Več urjenja,« 19

91 Le nekaj primerov: Popov, »Vojaške naloge zanje niso pretežke,« 15; Darko Naraglav, »Vrata v novo vrsto življenja,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1983): 20; Mile Gojkovič, »Puška ni moškega spola,« *Naša obramba*, št. 1 (1985): 46

92 Naraglav, »Ponosne smo,« 24

mero usposobljenosti stale enakovredno ob boku moškim.«⁹³ Temu pritrjuje tudi revija – zaposlene matere in žene, ki se aktivno vključujejo v obrambo države, so resnično emancipirane.⁹⁴

V prispevkih lahko zasledimo tudi mnenja staršev deklet, prostovoljk TO. Kar nekaj jih navaja, da so bile predvsem matere v skrbeh ali pa niso podpirale hčerinega odhoda v vojsko, medtem ko so bili očetje načeloma zadovoljni.⁹⁵ Veliko prostovoljk je prihajalo iz vojaških družin, v katerih so bili očetje aktivni oficirji ali rezervni starešine in zato niso nasprotovali ženskemu obrambnemu usposabljanju. Ne glede na to pa je razbrati, da so marsikateri starši nasprotovali vključitvi hčera v vojsko.⁹⁶

Načeloma so se vse ženske, ki so jih povprašali o tem, zavzele za služenje vojaškega roka, a le na prostovoljni bazi. Predvsem so intervjuvali tiste, ki so se udeležile poskusnega prostovoljnega služenja vojaškega roka.⁹⁷ Tudi med študentkami obramboslovja, ki so imele v svojem učnem programu obvezno nekajmesečno stažiranje, je mnenje podobno.⁹⁸

Pozitivna mnenja o usposabljanjih prevladujejo tudi med starešinami oziroma tistimi, ki so bili ženskam v vojski nadrejeni. Izpostavljajo predvsem resnost, dovezetnost in discipliniranost deklet, pri čemer pa moram opozoriti, da so imeli nekateri do deklet drugačen (prijaznejši) odnos kot do fantov.⁹⁹ Resnejših težav v odnosih med ženskami in vojaki ter njihovimi nadrejenimi vsaj v reviji nisem našla, kar pa ne pomeni, da jih dejansko ni bilo.¹⁰⁰ Študentka obramboslovja Lidija Pipan Pelc omenja, da z vojaki tudi ni bilo veliko stikov. O občasnih žvižgih vojakov za vojakinjami govori kot o normalnem odnosu, čeprav bi danes marsikdaj veljalo za nesprejemljivo.¹⁰¹ Kljub temu da po njenem

93 Ibid., 22

94 Ibid., 24

95 Le primer: Popov, »Vojaške naloge zanje niso pretežke,« 14–15

96 Ibid.,

97 Ibid.,

98 Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 94

99 Naraglav, »Vrata v novo vrsto življenja,« 20

100 Revija ne omenja kakšni posebnih težav v odnosih med vojaki, kljub temu pa jih omenjajo nekateri pripadniki takratne JLA. (Kranjc, »Ljubezen in seks«)

101 Perović, »Ženske v obrambnih silah,« 91

pričevanju napetosti tako ni bilo veliko, omeni, da je bilo predvsem fantom iz južnih republik pod častjo, da jih vodi ženska.¹⁰²

Sklep

Vstop v JLA je bil za ženske kljub njihovi izjemni vlogi v NOB, ki jo je uradna politika tudi stalno propagirala, omejen. Njihovo širše vključevanje se je začelo šele v osemdesetih letih vzporedno z odpiranjem armad za ženske v zahodnih državah. Vloga ženske, ki ji jo je dajala socialistična družba, je bila vloga matere in zaposlene žene, aktivno vključene v družbeno politične organizacije in obrambna usposabljanja v sistemu SLO in DS. Ni bila vloga borke oziroma bojevnice in tudi v ozračju neprestanega pričakovanja naslednje vojne je imela v glavnem »zaledne« naloge. Sodeč po mnenjih žensk, predstavljenih v reviji *Naša obramba*, so bila vsa usposabljanja, alternativne oblike služenja vojaščine za ženske in mladino pozitivne izkušnje, ki so se jih rade udeleževale. Sodelovanje pri obrambnih pripravah (pa naj bodo to taborjenja ali vstop v enote TO) so jemale kot znak enakopravnega položaja z moškimi, kar pa je bil žal le privid. Vseeno pa na obvezno služenje vojaškega roka, najbolj stroge variante vključevanja žensk v vojsko, niso bile pripravljene. Ne one, ne družba.

¹⁰² Ibid., 90

LITERATURA

Pogovor avtorice z brigadirjem Martinom Jugovcem, 1. 2. 2022 (osebni arhiv)

- SI AS 537**, Svet za ljudsko obrambo in družbeno samozaščito, šk. 962,
»Obrambnovzgojni tisk in druga sredstva javnega obveščanja v obrambnem
in samozaščitnem usposabljanju delovnih ljudi in občanov,« Ljubljana, 1. junij
1981
- Abram, Sandi.** »To smo fantje«: Genealogija (re)produciranja dominantne
socialistične moškosti skozi dispozitiv JLA na Slovenskem. *Časopis za kritiko
znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, št. 267 (2017). Dostop 6. december,
2020, [https://ckz.si/publikacije/znanstveni-clanki/to-smo-fantje-genealogija-
re-reproduciranja-dominantne-socialisticne-moskosti-skozi-dispozitiv-jla-na-
slovenskem](https://ckz.si/publikacije/znanstveni-clanki/to-smo-fantje-genealogija-re-reproduciranja-dominantne-socialisticne-moskosti-skozi-dispozitiv-jla-na-slovenskem)
- Bernik, Valerija.** »Ženske v slovenski partizanski vojski (1941–1945).« *V Seksizem
v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana: Fakulteta za
družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab
Slovenske vojske, 2002
- Brodnik, Urša.** »Ženske v oboroženih silah (primerjalna študija).« *V Seksizem v vojaški
uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana: Fakulteta za družbene
vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske
vojske, 2002
- Garb, Maja.** »Ženske na služenju vojaškega roka v JLA.« *V Seksizem v vojaški uniformi*, ur.
Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo
za obrambo Republike Slovenije, Generalštab Slovenske vojske, 2002
- Jeraj, Mateja.** »Ženska naj bo mati in delavka.« *V Ženske skozi zgodovino, zbornik 32.
zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek. Ljubljana: Zveza
zgodovinskih društev Slovenije, 2004
- Jeraj, Mateja.** »Ženske v slovenski politiki v dobi socializma.« *V Ženske na robovih
politike*, ur. Milica Antić Gaber. Ljubljana: Sophia, 2011
- Kotnik Dvojmoč, Igor.** »Omejevalni dejavniki pri vključevanju žensk v oborožene
sile.« *V Seksizem v vojaški uniformi*, ur. Mojca Pešec in Ljubica Jelušič. Ljubljana:
Fakulteta za družbene vede: Ministrstvo za obrambo Republike Slovenije,
Generalštab Slovenske vojske, 2002
- Kranjc, Marijan F.** »Ljubezen in seks v partizanih in v JLA.« Dostop 27. februar 2021,
<https://freeweb.t-2.net/Vojastvo/dok/Ljubezen.pdf>.
- Perovič, Saša.** »Ženske v obrambnih silah jugoslovanske ljudske armade (1983–
1985).« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2018
- Svoljšak, Petra.** »Tudi jaz sem pomagala do velike zmage!.« *V Ženske skozi zgodovino,
zbornik 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander Žižek. Ljubljana:
Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004
- Švajncer, Janez J.** »Ženska v slovenski vojni in vojaški zgodovini.« *V Ženske skozi
zgodovino, zbornik 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Aleksander
Žižek. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2004
- Tsirikova, Jekaterina.** »Where have all the women combatants gone? Realities
of Soviet female veterans in the immediate post World War Two period.«

Graduate theses, dissertations and problem reports, West Virginia University, 2011. Dostop 19. marec 2022, <https://researchrepository.wvu.edu/etd/4806/>.

Verginella, Marta; Selišnik, Irena. »Vidnost in nevidnost žensk.« Zgodovina žensk in študije spolov v Sloveniji, 2018. Dostop 1. april 2021, https://www.academia.edu/38046284/VIDNOST_IN_NEVIDNOST_%C5%BDENSK_ZGODOVINA_%C5%BDENSK_IN_%C5%A0TUDIJE_SPOLOV_V_SLOVENIJI/.

Vipotnik, Olga. »Drobci iz mojega partizanstva.« V *Spomini na partizanska leta*, V. knjiga, ur. Ferdo Godina. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961

»Žene u oružanim snagama.« V *Vojna enciklopedija*, zvezek 10, ur. Nikola Gažević. Beograd: Vojnoizdavački zavod, 1975

ČASOPISNI VIRI

»Ameriška armada ni več tako dobra, kot je bila, vendar prav dobra ni bila nikoli.« *Naša obramba*, št. 8–9 (1981)

»Borke Gradnikove brigade,« *Naša obramba*, št. 12 (1982)

»Druge oblike odpora. Študijsko gradivo 6–70,« *Naša obramba*, št. 6 (1970)

Geršak, Teodor. »Struktura miličnih oboroženih sil,« *Naša obramba*, št. 5 (1990)

Gojkovič, Mile. »Puška ni moškega spola,« *Naša obramba*, št. 1 (1985)

»Izraelske vojakinje,« *Naša obramba*, št. 4 (1980)

Jakovljevič, Brane. »Beli oficirji,« *Naša obramba*, št. 3 (1974)

Jelušič, Ljubica. »Kaj bo prevladalo: stroka ali politika?,« *Naša obramba*, št. 5 (1990)

Kamnik, Alojz. »Pouk obrambne vzgoje v občini Slovenj Gradec,« *Naša obramba*, št. 3 (1970)

Klemenčič, Zoran. »Osipniki iz vojaških šol,« *Naša obramba*, št. 3 (1989)

Knific, Boris. »Cilj: postati vojakinja!,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1983)

Knific, Boris. »Od vojakinj do komandirk,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1981)

Krsnik, Rado. »O dekletih, ki znajo streljati,« *Naša obramba*, št. 10 (1971)

Kunterič, Bojan. »Vsi prav zadovoljni,« *Naša obramba*, št. 11–12 (1988)

Kuzma, Vojko. »Zgovorne ugotovitve,« *Naša obramba*, št. 3 (1988)

»Legenda, ki živi v mladosti,« *Naša obramba*, št. 11 (1977)

»Med svobodo in zatiranjem,« *Naša obramba*, št. 2 (1982)

Miklaužič Petra. »Ženske, mir in varnost,« *Revija SV*, št. 12 (2020)

»Milka in njen puškomitraljez,« *Naša obramba*, št. 4 (1977)

Naraglav, Darko. »Ponosne smo, da nosimo uniformo,« *Naša obramba*, št. 3 (1983)

Naraglav, Darko. »Vrata v novo vrsto življenja,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1983)

»Obramba dežele in naše ženske,« *Naša obramba*, št. 3 (1971)

»Obrambna vzgoja mladine,« *Naša obramba*, št. 1 (1970)

»Ogledalo po domovini,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1978)

»Ogledalo po domovini,« *Naša obramba*, št. 8–9 (1981)

»Ogledalo po domovini,« *Naša obramba*, št. 10 (1981)

»O slovenski vojaški polpismenosti,« *Naša obramba*, št. 1 (1988)

- Pavlin, Mile.** »Ko sem se pripravljala na zadnji boj, pa tudi potem ...«, *Naša obramba*, št. 3 (1977)
- Pavlin, Mile.** »Ko je za menoj ostala bodeča žica«, *Naša obramba*, št. 11 (1977)
- Pavlin, Mile.** »Neznani junaki naše revolucije«, *Naša obramba*, št. 3 (1976)
- Pavlin, Mile.** »Partizanski spomini in izkušnje. Trenutek naj ...«, *Naša obramba*, št. 4 (1980)
- Platiše, Janez.** »Več urjenja, manj teorije!«, *Naša obramba*, št. 11 (1981)
»Podružabljanje obrambnih priprav in splošnega ljudskega odpora – osnova naše varnosti«, *Naša obramba*, št. 6 (1970)
- Popov, Jurij.** »Vojaške naloge zanje niso pretežke«, *Naša obramba*, št. 3 (1984)
- Ribičič, Mitja.** »Načela o splošni ljudski obrambi in naša samoupravljalvska družba«, *Naša obramba*, št. 8-9 (1969)
»Sanje in želje dekleta z Lavrice«, *Naša obramba*, št. 2 (1975)
- Sodržnik, Janez.** »(Ne)perspektive obrambnih poklicev«, *Naša obramba*, št. 2 (1989)
- Škrinjar, Milenko.** »O predlaganih rešitvah«, *Naša obramba*, št. 6-7 (1988)
- Škrinjar, Milenko.** »V armadi-da, v boju-ne«, *Naša obramba*, št. 3 (1988)
- Škrinjar, Milenko.** »Za dekleta še veliko ovir«, *Naša obramba*, št. 5 (1988)
- Štrukelj, Polde.** »O vojaških poklicih«, *Naša obramba*, št. 3 (1975)
- Tominc, Ivo.** »Ženska na pravem mestu«, *Naša obramba*, št. 3 (1973)
- Ulčar, Miroslav.** »Nežno, nežno... S puško v roki«, *Naša obramba*, št. 3 (1971)
- Ulčar, Miroslav.** »Pogovor z rezervno majorko Slavico Zemljič-Sonjo«, *Naša obramba*, št. 3 (1983)
- Ulčar, Miroslav.** »Znanje, vodilo h kakovosti«, *Naša obramba*, št. 3 (1984)
- Ulčar, Miroslav.** »Ženska samoupravljalvska-ženska branilka«, *Naša obramba*, št. 3 (1987)
- Ulčar, Miroslav.** »Ženski mesto, ki ji gre«, *Naša obramba*, št. št. 3 (1982)
»Ženske pod orožjem: da ali ne?«, *Naša obramba*, št. 2 (1988)
»Ženske v oboroženih silah sveta«, *Naša obramba*, št. 1 (1978)
- Žužek, Nande.** »Emancipacija pod orožjem«, *Naša obramba*, št. 1 (1985)